

Vier boekweitkorrels van goud in een blauw veld

het 'huismerk' van Hilversum

door Piet Timmer

*...wat heb ik hier gedwaald
in zomeravond, langs boekweitveld
waar nog een vogel zong...*

Arthur van Schendel in Hilversum

Vraag aan een willekeurige Hilversummer hoe het gemeentewapen van Hilversum er uitziet dan komt misschien in het gunstigste geval het aarzelende antwoord: 'ik geloof dat het een blauw bord is dat met een paar beukenootjes, gele boomblaadjes of iets dergelijks versierd is!'

Boekweit, de plantvrucht van zandige akkers, was nog tot het einde van de vorige eeuw een niet weg te denken bron van bestaan voor de Hilversumse landbouwer. Vandaag is boekweit in grutten of meel alleen nog in reformwinkels verkrijgbaar.

Dat de boekweitverbouw op de Hilversumse akkers belangrijk was lezen we in een rapport van de pasbenoemde secretaris/ontvanger van Hilversum, Albertus Perk in zijn *jaarverslag van 1819*



Het wapen van Hilversum, vier boekweitkorrels op een blauw veld.

aan de Commissie tot den Landbouw in Noord-holland waar hij bij de opgave van de staat der gewassen meedeelt dat op 1260 morgen bouwland de opbrengst van boekweit, rogge, aardappelen en haver kan worden teruggeleid tot een verhouding van 10 op 6 op 3 en 1.

Ook later, tussen 1850 en 1870, werd in Hilversum en in de andere Gooise dorpen relatief veel boekweit verbouwd. Het gewas maakte hier soms 50 procent maar meestal meer dan 35 procent van het beschikbare landbouwareaal uit. Dat was hoger dan het landelijk gemiddelde.

De pap van boekweitgrutten, in het dorp 'boekende' gort genoemd, en ook uit boekweitmeel gebakken 'boekende' koeken waren in de armste Hilversumse gezinnen maar al te vaak dagelijkse kost want roggebrood was duur. Smalend werd het buikvullende voedsel dan ook 'armeluis tarwe' genoemd waarbij voedzaamheid belangrijker geacht werd dan smaak.

Welnu, over het gemeentewapen, de boekweit en de boekweitcultuur in Hilversum wil dit artikel vertellen. Aan het eind van dit verhaal geeft Loes Westermann-van der Steen nog enkele door haar beproefde boekweitrecepten.

Het 'blauwblazen' van Hilversum, drie eeuwen oud

Enkele dorpen in het Gooi herinneren ons nog aan de boekweit-cultuur, zoals Hilversum en Bussum waarvan het gemeentewapen respectievelijk vier en vijf boekweitkorrels in beeld brengt. In Laren kun je aan de Boekweitskorrel wonen en Blaricum houdt de boekweit in ere met maar zelfs twee straatnamen: de Boekweitakker en het dialectische Booket. (uitspreken met de ò van korrel!) Nog jaarlijks worden er, uit liefhebberij, in de engen van Laren en Blaricum enkele veldjes met boekweit verbouwd.

Van het Hilversumse 'boekweit'wapen is niet goed na te gaan uit welke tijd het precies stamt. Vóór 1600 was het eigenlijke boerenbedrijf in Hilversum nog van minder belang en bovendien was het toentertijd geen gewoonte dat dorpen een wa-



De oudste afbeelding van het wapen uit 1699 in het bruggetje aan de Berensteinseweg.

pen voerden. Een dergelijk heraldisch gebruik bleef meer voorbehouden aan oude steden en adellijke families. Als boekweit, na de roggeteelt, in Hilversum van zodanige betekenis wordt dat het als een karakteristiek symbool op een wapen terecht komt, dan zijn we al enkele decennia in de zeventiende eeuw aangeland.

Het tot nu oudstbekende jaartal van het Hilversumse wapen is te vinden in de muur van het

bruggetje aan de Berensteinseweg ter hoogte van de Corverslaan. Gegrifd in steen staat aan de Hilversumse kant van deze brug het jaar 1699 op het (zelfs gekroonde!) wapenschild met de vier boekweitkorrels en daaronder de naam 'Hilversom'.

De Hilversumse Historische Kring heeft bij haar oprichting deze sierlijke wapenstein als toepasselijk beeldmerk gekozen.

Het kan zijn dat het wapen al eerder, in 1656 voorkwam toen de vaart met jaagpad vanaf 's-Graveland tot aan deze brug klaar was gekomen en schipper Jan Cornz. Perk een octrooi van het Amsterdamse stadsbestuur voor een geregelde beurtvaart van Hilversum op Amsterdam had verkregen. Toen de vaart tussen 1672-1700 door de Hilversummers verder naar het dorp toe, tot aan het einde van de Vaartweg, gegraven was, verhuisde de zoon van de eerste beurtschipper, Jan Jansz. Perk, in 1700 mee naar dit havenpunt van de vaart om er samen met zijn neef Jan Haan het beurtvaartbedrijf voort onder de naam 'Perk-Haanse veerschuyten'. Van belang is dat het Hilversumse gemeentewapen voorkomt op een meerkleurige gevelsteen van het veerhuis met het jaar 1707. Deze gevelsteen, die nu bewaard wordt in het Goois Museum, draagt behalve de stadswapens van Amsterdam en Utrecht ook dat van Hilversum met de vier boekweitkorrels op een groen veld, (nog) niet schuin naar het midden maar recht naar beneden afgebeeld.

Er zijn nog meer oude afbeeldingen van het Hilversumse gemeentewapen bekend. Als we goed op een etsprent van Willem Writs uit 1762 kijken



Het Hilversumse wapen naast dat van Amsterdam en Utrecht in de gevelsteen van het veerhuis anno 1707. (Foto Siewers)



Tekening van het Rechthuis na de brand van 1766. Boven de ingang van de ruïne is het wapen van Hilversum nog zichtbaar met het jaartal 1729.

dan zien we dat boven de deur van het in 1729 gebouwde rechthuis een geornamenteerd schild is getekend. We weten dat op de wapensteen van 52 x 56 cm 'Regthuys Hilversum' was vermeld. Op een andere ets van deze tekenaar, in 1766 gemaakt na de grote dorpsbrand toen kerk en rechthuis ruïneus achterbleven, is het wapenschild nog zichtbaar.

Toen de twaalfjarige Willem Bilderdijk (die later als dichter en geleerde bekendheid zou krijgen) in 1768 in Hilversum logeerde, heeft hij vanaf de Kerkbrink een 'Gezigt van Kerk en Regthuys' geschilderd waarbij de knaap voor alle duidelijkheid apart en nog in detail vergroot het gemeentewapen boven het Rechthuis het gemeentewapen in tekende.

Spinklos, wolkam of schietspoel, toch herkenbare attributen van een eeuwenlange bron van bestaan in de Hilversumse textielnijverheid hebben het nooit gehaald om het beeld van het ge-

meentewapen te bepalen. Alhoewel...? De betrouwbare dorps-chroniqueur C.L. Heek schrijft in 1906 dat *...als een attribuut der weverij op één der lichtkronen in den nieuwen Roomschen kerk een wapenschild is bevestigd waarop vier boekweittkorrels en een weversspool zijn vereenigd...*

In het jaar 1795 zijn we in de Franse Tijd aangekomen. In dat jaar beschreef L. van Ollefen in de *Nederlandsche Stad-en dorpsbeschrijver* het wapen van Hilversum aldus: *...een groen veld en op hetzelfde vier boekwijjt korrels...* Het omranke wapenschild siert een ets van Anna C. Brouwer van de molen 'de Ruiter' waarbij de boekweittkorrels met de punten schuin naar elkaar zijn gericht.

Overigens werd het voeren van een gemeentewapen in de Franse tijd afgeschaft en pas in 1806 van lieverlee weer ingevoerd.

In 1816 werd het wapen officieel geregistreerd

In opdracht van Koning Willem I ging in 1814 de Hoge Raad van Adel ertoe over om de bestaande gemeentewapens en ook wapens die na de Franse bezetting nieuw ontworpen waren, te registreren. Het gemeentebestuur van Hilversum diende toen een verzoek in tot officiële registratie van haar aloude blazoen.

Op 20 februari 1816 stelde de Hoge Raad van Adel in 's-Gravenhage het gemeentewapen vast. Het vergeelde stuk perkament dat dit besluit op 22 oktober 1817 bevestigde omschrijft het wapen letterlijk als volgt: *...Zijnde van lazuur beladen met vier boekweittkorrels van goud, gekeerd naar de vierhoeken van het Schild ...* ondertekend door: Moz:L.s.Gooy van Mijdrecht Prohideerende Ter ordonnantie van den Hoogen Raad, secretaris: De Wacker van Zon.

Het groene schild was blauw geworden en de gele boekweittkorrels waren voorgoed gerangschikt met de punten diagonaal naar het midden. Door de jaren heen is de stylistische vormgeving van schild en boekweittkorrels nog wel eens veranderd maar wat bleef waren de kleuren blauw en geel.

Op het plafond van de raadszaal in het raadhuis aan de Kerkbrink is in 1881 in stucco een door twee putti's gedragen wapenschild geschilderd en buiten, boven de ingang deur kreeg de gevel opnieuw de goud en blauwe wapensteen terug.

DE BOEKWEITPLANT

De boekweit is geen graansoort maar een éénjarige plant met witte en roodachtige bloemen die onder de duizendknoppigen ressorteert. Oorspronkelijk uit Perzië en Turkije afkomstig is het gewas via het Moorse Spanje en Frankrijk in Vlaanderen terecht gekomen. 'Trigi morisco' zeggen ze in Spanje en de lichtbruine tot zwarte kleur van de boekweithorrels doet deze naam eer aan. De Perzische oorsprong blijkt nog duidelijk uit de naamgeving in Italië (grasso saracino) en in Frankrijk (blé noir ou sarrasin). Duitsland heeft het over 'Heidenkorn' waarbij het woord Heiden de betekenis heeft van stammend uit heidense (Islam) landen.

De Nederlandse naam boekweit is af te leiden uit het middelnederlandse *boecweit* (later boekende) omdat de vorm van de vrucht op het driekantige beukenootje lijkt en weit (= tarwe) de eetbaarheid aangeeft; beuktarwe dus. Zo begrijpen we de Latijnse benaming *Fagopyrum* (beuk) *esculentum* (eetbaar) ook.

Omstreeks 1394 is er al een schriftelijke bron die spreekt van de levering van vier *malden boicweyts* uit een boerderij bij Antwerpen aan de hertog van Gelre bij Mook en uit Uden dateert een pachtcontract over *boeckweijde* van 1410.

Uit deze en nog andere, hier niet vermelde feiten, wordt ons duidelijk dat de boekweicultuur voor het eerst op de droge zandgronden van Brabant omstreeks 1400 is uitgeoefend. Uit deze streek komen opvallend veel oude spreekwoorden en gezegden over boekweit en de boekweitteelt voor.

Vanuit Brabant verspreidde rond 1650 de boekweit zich naar de zandige gronden van Salland en de Veluwe en in die tijd deed de boekweit ook zijn entree op de Gooise schrale zandgronden.

Een Hollands *Kronyckje* heeft het in 1662 over een *last boekweyt* die negen en dertig vlaamse ponden opbracht. Zo komen we aardig in de tijd (1699) dat Hilversums eerstbekende gemeentewapen ontstond.

Behalve op zandgronden gediide op afgebrande hoge veengronden (rond 1700) in Drente de zwarte veenboekweit.

Op nog meer plaatsen in het dorp prijkte het wapen zoals aan gevel van de nu afgebroken Rijkskweekschool aan de Jonkerweg.

Waar Dudok in 1928 het raadhuis begon te bouwen lagen eens de heuvelachtige akkers van boer Andriessen waarop de boekweit uitbundig groeide en bloeide. De velden lagen er in juli te pronken en te geuren als een witte bruidssluijer tussen statige bomen en zandpaadjes. De Hilversummers noemden dit gebied 'de witte huel' (heuvel); hull zeiden ze.

Toen boer Andriessen de akkers verkocht aan

de Heer Crommelin liet deze er een villa bouwen een park aanleggen dat hij de nostalgische naam 'de Witte Hull' gaf.

Architect Dudok heeft bij het ontwerpen en bouwen van interieur en exterieur van het statige raadhuis consequent de twee kleuren van het gemeentewapen toegepast; harmonieus wisselen gele bakstenen en azuurblauwe ornamenten en wandtegels elkaar af. Het wapen kreeg een plaats binnen op de halvloer van de hoofdingang en in de stoelbekledingen in de raadskamer werd eveneens het wapen ingeweven.



De twaalfjarige Willem Bilderdijk tekende het Rechthuis en de Grote Kerk kort na de voltooiing van de wederopbouw in 1768. Boven het Rechthuis heeft hij het Hilversumse wapen nog eens extra onder de aandacht gebracht.

De reisschrijver J. Christemeijer laat de toerist in 1836 al weten dat je vanaf de brink staande voor de predikantwoning, naar de kant van 's-Graveland en Laren over de Hull op de engen uitzijnde ... *een aardig verschiet heeft...* en dat ... *dit vergezigt het schoonst is in den bloeitijd van het koren en als het boekweit te veld staat...* Een dorpsbeeld van wel- eer dat onze fantasie vandaag te boven gaat.

Boekweit in Hilversum

In 1481 was de boekweit in Hilversum nog onbekend. Rogge en gerst, dat waren de voornaamste veldgewassen. De 'paeplicke provende' uit de jaaroogst die de pastoor van de Sint Vitus voor zijn levensonderhoud kreeg, bestond dan ook uit acht mud rogge en vier mud gerst.

Vermeldenswaard is hoe lang zo'n oude afspraak trouw en onverkort wordt nagekomen want in een afrekening van 1816 staat dat de gemeente-secretaris alleen de 'Rooms-catholyke' kerk, boven de geldtoelage voor de armenkas nog steeds acht mud rogge en vier mud gerst toebe- deelde.

Na 1600 legden de boeren van Hilversum op de smalle kavels lichte zandgrond, verspreid over de engen, zich meer toe op akkerbouw waarbij vooral rogge werd verbouwd. Een halve eeuw later, rond 1650 kwam, eerder dan de aardappel- teelt, de verbouw van het snelgroeiende en ren- dabele boekweitgewas op gang en vanaf toen wisselden roggevelden en boekweitakkers elkaar af. Een bijkomstig produkt van de bloeiende boek- weit was de bijenhoning, donkerbruin van kleur en aromatisch van smaak. De boekweitverbouwende boer had belang bij druk bezoek van bijen op zijn akkers en reserveerde graag een hoekje van het land voor een bijenschans. Al in 1649 moesten pachters van bijenschansen in Hilversum, Laren en Blaricum een extra stuiver per stok betalen voor hun potarmen.

Dat de handel in boekweit in het Gooi van de volgende eeuw van steeds meer belang werd, blijkt volgens Wagenaar uit een akte van 1720 die de stad Naarden opstelde ter oprichting van een Maatschappij van Koophandel met een Compag- nie van Manufacturen met negotie van rogge en 'boeckweyt' voor grootgrutters en weeshuizen.

Tussen de jaren 1710-1730 was vanuit Vlaande- ren ook in het Gooi en in het Sticht nog een ander nieuw gewas ingevoerd: de aardappel. Er ont-

stond een duidelijke relatie tussen de boekweit- bouw en die van granen en aardappelen. Als graanoogsten door slecht weer of oorlogen tegen- vielen of mislukten, moest worden omgezien naar vervangend voedsel. Dan boden boekweit en aardappelen uitkomst. Dan zien we een ongeken- de stijging van graanprijzen en een gelijktijdige opleving van de boekweitbouw.

In Hilversum nam rond 1820 de boekweitbouw met die van aardappelen een grote vlucht, waarbij boekweit tot 1870 naast rogge toch het belangrij- ste akkergewas bleef omdat dit gewas hoge op- brengsten kon geven. De vraag naar boekweit viel daarna snel terug, vooral door de invoer van goedkope tarwe uit de V.S. die op de Nederlan- se markt werd gedumpte.

Boekweit; een gouden ring of een koperen halsband

Meer dan elk ander landbouwgewas is de jonge boekweitplant uiterst gevoelig voor nachtvorst en stuifwinden. De oogst kon groot zijn, maar even- zeer verloren gaan door de kwetsbaarheid van het plantje bij eerste groei. De Huizers zeiden terecht: *het is een gouden ring of een koperen halsband*. Het is alles of niks.

In 1868 schreef de Hilversumse secretaris aan de Hollandsche Maatschappij voor Landbouw dat de landbouwers alhier, met een enkele uitzonde- ring, leven bij het jaar. Als de oogst goed is, dan betalen zij goed maar ...*de beste oogst kan niet zoveel geven dat een slecht jaar hen niet in verle- genheid brengt...*

Uit de opbrengst van de boekweitooogst betaal- den de Hilversumse boeren hun bedrijfsschulden, pacht voor de akkers, aanschaf van landbouwge- reedschap en zij kochten er wat vee bij. De oogst van de (winter)rogge bestemden zij uitsluitend voor het levensonderhoud van het boerengezin met haar knechten. Boekweit was dus van zeer groot belang voor een lonende bedrijfsvoering.

Gemeentesecretaris Albertus Perk deed in de jaren 1816-1820 opgave van de 'staat der gewas- sen in Hilversum' en uit die verslagen blijkt hoe wisselvallig boekweitooogsten konden zijn.

In 1816 is de boekweitooogst zeer slecht. Er kwam maar vier mud boekweit per morgen (3 morgen is ongeveer 1 Ha) van de akker tegen een mudprijs van f14,- tot f16,-. In 1817 bestempelt hij de oogst van boekweit matig omdat de jonge

aanplant door stormwind verstoven was. Het jaar 1818 was extra slecht en 1819 sober; ...weinig ongedierte ..., schrijft Perk er bij. Dat ongedierte waren konijnen die jonge aanplant aanvreten en mussen die rijpgeworden boekweitkorrels een lekernij vinden. Weer slechter was de oogst van 1820.

Met elkaar zijn het bijna de bekende zeven magere jaren met een gemiddelde opbrengst van f11,- per mud boekweit en f10,- per mud rogge voor de Hilversum boeren. Vooral 1816 en 1817 waren voor het hele land crisisjaren door een bijzonder slechte graanoogst. Toen verzuchtte de schrijver van een *Hollants Kronyckje*: ...de overvloed die een zegen is en in een vloek veranderen kan opdat wij toch niet gelijk de Egyptenaren onszelf behoeven te verkoopen om de honger te verdragen...!

Natuurlijk waren er ook genoeg goede boekweitoogeten. Achterhoekers zeiden: boekweitooget lukt alle zeven jaren. In 1851 bijvoorbeeld was de opbrengst voor de Hilversumse boeren maar liefst 25 mud per Ha; het dubbele van het jaar 1816. Daarom kon de Hilversumse secretaris schrijven dat: ...de boekweitooget zoo ruim was als in jaaren het geval niet was omdat het niet heeft

geleden door het stuiven en door ziekten, waartoe het weder vooral onder het majjen en op garven staan heeft bijgedragen.

In honderd dagen uit en in de zak

De kwaliteit van de akkers in Hilversum was zeer redelijk in tegenstelling tot de akkers in Bussum maar die van de Blaricummers spande de kroon en behoorden tot de beste grond, ...door vlijt der landbouwers... zo staat er.

Alhoewel het geen noodzaak was om de akkers vóór het zaaien van de boekweit opnieuw te bemesten, gaf toevoeging bij voorkeur van schapenmest het voordeel van een betere oogst. En dat hadden die Blaricummers door!

De Hilversumse boeren hielden zich meer aan de praktijk van het spreekwoord: 'Het zweet van het paard is de beste mest voor de boekweit'. Belangrijk voor het zaaien van boekweit was een goed losomgeploegd stoppelveld na de oogst van de winterrogge.

De boer moest pas zaaien als er geen gevaar meer voor nachtvorst was. Na de dagen van de IJsheiligen, omstreeks 10 mei, zwaaide hij breeduit met de hand uit een 'boezelaar' het grijze boekweitzaad, dat daarna met een houten eg werd omgewerkt. Mussen moesten de eerste dagen op afstand worden gehouden; ze woelden de aarde om en pikten zaden weg.

Als het boekweitplantje tien centimeter hoog was kwam het wieden. Kruijpend met knielappen om, uit een oude jutezak, ging de boer met de hak door het veld om met het kromme blad de grond los te wroeten en het onkruid te ontwortelen. Dan verstikte de boekweit niet. Dan werden tegelijk de plantjes ruimer uit elkaar gezet, want de stekken werden struiken van één meter hoog. Bovendien kreeg de boer meer ruimte tussen de aanplant voor het arbeidsintensieve wieden.

Voor de onderlinge afstand van de plantjes had de boer een vuistregel: een lammetje moet er in de lengte-as van het veld tussen kunnen liggen en voor de onderlinge breedte was de ruimte waar een liggend schaap in paste wel voldoende.

De jonge aanplant was kwetsbaar. Als een stormachtige wind het schrale zand voortdurend opstuift, raken de wortels los van het zand en komen bloot te liggen, waardoor de plantjes kans lopen te verdorren. Als het zover was gekomen dan was meestal de oogst van boekweit een verloren



De akkers rondom Hilversum in 1795 zoals afgebeeld in Olleffens boekje *De Nederlandsche Stad- en Dorpsbeschrijver, "Het dorp Hilversum"*. (Coll. SAGV)

zaak. Ook de aanvreet door konijnen kon veel van een goede groei bederven.

Als dan alles goed was gegaan, brak vanaf midden juni de volle bloeitijd aan. Op Sint Jansdag, 24 juni geleken de boekweitevelden op 'zeeën van melk' door de spierwitte bloempjes met grijsrose randen die omhoog gehouden werden door dunne groenrode stengels. Dat moet een fraai gezicht zijn geweest, al die bloeiende akkers. Al in de 18e eeuw schreef Tirion dat wanneer de boekweit bloeide, veel inwoners uit de steden naar Gooiland kwamen om naar deze natuurweelde te kijken.

Als de boekweit rijp was, liepen de boekweithorrels gevaar om al snel uit te vallen, vooral wanneer een harde wind langdurig over het veld waait. *Sint Laurentiuswind* (10 augustus) *maakt de boekweit blind*. Voor mussen was dat geen bezwaar want met zwermen tegelijk pikten ze de boekweit weg. De korrels werden destijds als snoepvoer in het vogelzaad verwerkt. Voer voor vogels, maar een ware plaag voor de boer om ze op afstand te houden! Broeierige onweerstijden eind juli-begin augustus hinderden bijen waardoor de groei wat minder welig kon worden.

Tijdgenoeg liet zijn koren op het veld en pikte zijn boekweit het eerst, zegt een spreekwoord en het was dus zaak om op tijd, omstreeks half augustus, de struiken met een zicht te maaien en de bijeengebonden garven op 'gasten' (jukken) te zetten. Na een paar dagen drogen werden de bussels naar de boerderij 'gemend' en op de sliertzolder boven de deel van de boerderij opgeslagen. Pas tegen de winter werden de droge planten gedorst. Dan komen de driekante boekweithootjes vrij. Het dorsen van boekweit was een minder zwaar karwei dan van graan. *Kom op*, zei de boer als werk wat harder aangepakt diende te worden, *het is geen boekweit dorsen!*

Als de boekweithootjes met een wan van stof en vuil gezeefd en gezuiverd waren, was de boekweitooft verkoopbaar. Molenaars en grutters maalden de korrels tot meel of grutten. In Hilversum maalden en pletten in 1808 een molen en drie gruttermolens de boekweit. Het fijngehakte verdorde groensel hield de boer zelf en diende, vermengd met knollen, tot veevoer in de winter.

Als heel dat karwei tot een goed eind was gebracht en de boer ook nog een goede prijs had



De bloeiende boekweitplant. Een tekening van Barend Hendrik Thier (1743-1814). (Coll. Prentenkabinet RU Leiden)

kunnen maken, dan braken wat rustiger tijden voor hem aan; hij kon om zo te zeggen met de handen op de rug lopen want *hij had boekend te koop*. Voor de knechten en meiden werd gewoontegetrouw een feestelijke maaltijd 'de boekweitfooi' bereid.

Boekweithoning

De bijenkorven waren al eerder, in juli leeggehaald. Ze stonden weer klaar voor een honingvracht van de bloeiende heide in augustus. De Gooise bijenhouderij was door de heide- en boekweithoning de belangrijkste van het gewest Holland. Op de heide en in de engen stonden in 1850 nog 1700 korven. Ook de Hilversumse kerk bezat bijenschansen voor haar diaconale werk en verhuurde 24 schansen. Het aantal korven dat gezet werd was afhankelijk van de hoeveelheid verbouwde boekweit maar het kon toch een bijverdienste voor de boer zijn als hij tenminste veertig korven beheerde. In de laatste jaren van de boek-



Het Paviljoen Hilversum met boekweitvelden zoals getekend door H.V. Heek in 1873. (Coll. Goois Museum)

weitverbouw aan het einde van de vorige eeuw (1896-1901) waren er nog 235 tot 270 korven die per korf gemiddeld zeven kilo boekweithoning en een halve kilo was opbrachten.

Boekweit, voedsel voor het volk

...eenieder nam zijn lepel bedachtzaam en nam een hap uit de boekweibrij, doopte deze in de gesmolten boter die in een kuiltje midden in de brei was gemaakt...

[uit Jean Séguin: *Vieux mangus vieux parlars*]

Het bovenstaande citaat roept beelden op van de aardappeleters zoals Vincent van Gogh ze schilderde. Op tafel van menig Hilversums arbeidersgezin zal dit tafereel in de vorige eeuw realiteit zijn geweest.

De grutter weekte de boekweithorrels in water om ze na swelling, op een warme vloer te 'eesten'. Tenslotte werden de grutten tot meel gemalen of gebroken.

Als boekweitgrutjes aangelengd worden met wei, karnemelk of met water en gaar gekookt worden, dan was de boekweitgort of pap klaar om te eten. De stijve brij die na de maaltijd nog over was gebleven werd bewaard of door de knechten mee

naar het bouwland genomen voor tussentijdse hap. Ook werd de stijve brij in kaveltjes gesneden en als een soort koek in boter bruin gebakken. De boekweibrij moet wel erg stevig zijn geweest om het spreekwoord: *het is niet elk gegeven boekweibrij met hooivorken te eten*, waar te maken om uit te drukken dat iemand niet het onmogelijke kan doen.

Het grijze boekweitmeel met donkere stippen was geschikt om er pannekoeken (boekendekoecken) van te bakken. In 1870 zongen kinderen bij hun spel: *Al heete en al warme boekendekoecken.. en waarom kom je niet te huis*. Maar ook voor het maken van bakenbrij en worst was boekweitmeel een ingrediënt.

Omdat het meel geen gluten bevat (een bindstof) is het niet geschikt om brood of koekjes te bakken. Echter met wat hulpmiddelen konden er kleine broodjes van gebakken worden. Men zegt dat het gezond voedsel is voor mensen met darmproblemen juist vanwege het ontbreken van die gluten. Om nog even bij die gezondheid te blijven: boekweit heeft evenveel eiwitten als tarwe en rogge, maar bevat minder vet en meer koolhydraten dan de graanproducten.

EEN RECEPT VOOR BOEKWEITTAART

Het recept komt uit een van oorsprong Duits boek, het *volkoren bakboek* van Martis Weber, in de Nederlandse vertaling uitgegeven door La Rivière & Weber te Zwolle.

Ingrediënten

180 gram boekweitmeel
6 eiwitten
6 eidooiers
enkele blaadjes gelatine
120 gram suiker
2 eetlepels heet water
rasp van een halve citroen
1/2 liter slagroom
20 gram suiker
één pot vossebessen

Dooiers, suiker, water en citroenrasp zo lang kloppen tot de massa lichtgeel is. Eiwitten met wat zout stijf kloppen. Eiwitten, gezeefd boekweitmeel en dooiermassa snel door elkaar schappen (liefst met metalen lepel). Dit in een met vetvrij papier beklede vorm doen en ongeveer een half uur op stand 3 van de gasoven of 180 graden van de elektrische oven bakken.

Na bekoeling de taart horizontaal doorsnijden en vullen met de inmiddels gemaakte vossebessenroom: gelatine weken in koud water en oplossen in wat heet water. Dit door de vossebessen mengen en als dat goed is afgekoeld er de stijf geslagen slagroom met de 20 gram suiker doorscheppen.

Loes Westermann

Verval en einde van de boekweitcultuur

De boekweit is eeuwenlang een redder in de nood geweest op akkers waar in het najaar de gezaaide winterroge doodgevroren was. Ondanks het voordeel dat boekweit met weinig bemesting van het land probleemloos groeien kon, kwam echter de klad in de boekweitcultuur. In 1850 werd in Hilversum op 1280 bunders land verbouwd waarvan 50% met boekweit, rond 1900 was er niet meer dan 801 bunders bouwland waarvan er 37% met boekweit werden verbouwd.

Zoals al eerder geschreven: rond 1880 daalden

de graanprijzen vooral van tarwe door goedkope invoer uit de V.S. Ook honing werd door invoer goedkoop op de markt gebracht, wat de imkerij niet meer lonend maakte. De toch al bewerkelijke en riskante boekweitbouw was onrendabel geworden. We constateren deze achteruitgang zeer duidelijk in de teruggang van het aantal Hilversumse boerenbedrijven. Van de 90 boerderijen in 1850 waren en in 1882 nog 38 boerderijen in bedrijf.

De vraag naar boekweit werd steeds minder door gestegen welvaart en door verandering in het algemene voedingspatroon; de aardappelconsumptie werd groter en het bleef goedkoop voedsel voor iedereen. Bovendien kon de teelt ervan probleemloos voor eigen gebruik in kleine eigen of gepachte tuintjes in en om de arbeiderswoningen plaatshebben. De pap van havermost kwam in trek en bleek toch veel lekkerder dan de boekendegot van vroeger. Na 1910 is de boekweitbouw voor goed uit Hilversumse verdwenen. *Zoveel als de kwartaal slaat, zoveel is de boekweit waard* en dat was na drie eeuwen boekweitcultuur niets meer.

Ook de Friese slogan *Het doet de boekweit geen scha meer als de koeien over het koren lopen* en het Brabants spreekwoord *boekweitzaad en vroului raad het is dubbel of niets* zijn naar een citatenboek verhuisd.

Bronnen

- Historische Kring Blaricum, verslag van Dirk Vos, die met zijn broer Jacob nog op oude wijze boekweit heeft verbouwd. *Historisch tijdschrift Holland*, 1996 nr 4/5 (M.E. van der Molen-Willebrands)
- Kort Kronijkje 1550-1670 in de Nederlanden*, 1671
- Is. Tirion, *Holland in vroeger tijd* 1750
- Landelijk Schoon*, 1836
- E.E. van Mensch, *Het Oude Raadhuis te Hilversum*, 1988
- Gemeente Hilversum, *Jaarverslag 1851*
- Idem Monumentencommissie, beschrijving centrum, 1990
- J.F. van Hengel, *Geneeskundige plaatsbeschrijving*
- A.C.J. de Vrankrijker, *Naerdincklant*
- B. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West Europa 500-1850*, 1960
- Mandos, *Brabantse spreekwoorden*, 1988
- H.H.M. Meijer, 'Landbouw in Hilversum', *TVE* 14 jg nr 3 sep 1996
- Klaas Sierksma, *De gemeentewapens van Nederland*, 1960
- J.A. de Vries en A. v.d. Woude, *Nederland 1500-1815*
- L. Westermann-van der Steen, Hilversum: beproefde boekweit-recepten
- C.L. Heek, *Opkomst van de tapijtfabrieken te Hilversum in de tweede helft der 18e eeuw*, 1906
- Schönfeld, M., *Veldnamen in Nederland*, 1950

Met een speciaal woord van dank aan de heer S.G. Nieuwenhuizen te Blaricum die mij mondeling zoveel informatie over de Gooise boekweitcultuur heeft aangedragen.